

“500 yıllık değerli bir tasarım mirasının gerçekten sahibi olmak ve bu gücü gerçekten kullanabilmek”

Rıfki Melul Meriç Hoca'nın Bir Sözü Üzerine

1961 yılında, Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenciyken, çok ilginç bir kişi olan Rıfki Melul Meriç Hoca'mız vardı. Asıl adı Süleyman Rıfki Coşkun Meriç'ti ve "müderris", "kadı", "ilim erbabı" olan Trakyalı bir aileden geliyordu. Kendisi, Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1952 yılında "Türk Tezyini Sanatlar" hocası olarak göreve başlamış, G.S.A. Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü'nün kurucuları arasında bulunmuş, 1964 yılında ölünceye kadar çalışma ve araştırmalarını Akademi'de sürdürmüştü.

Rıfki Hoca, özellikle tasarım kaynağı olarak Osmanlı'yı çok iyi bilen, bu yönde çok ilginç yorumlara ve geniş bakış açılarına sahip olan renkli bir kişilikti. Kendisinin bu yöndeki birçok öğretilerinin, uyarılarının ne kadar anlamlı ve önemli olduğunu yıllar sonra daha iyi anlayabildim. Ama bu uyarılarının arasında, genç bir asistanken beni çok etkileyen ve düşündüren en önemli olanlardan birisini hâlâ hatırlıyorum:

-Evlad, Akademi'yi tam olarak anlamak istiyorsan, 500 yıl önce Topkapı Sarayı'nda kurulmuş bulunan ve 19. Yüzyıl ortalarında kaldırılmış olan Ehl-i Hıref Cemaati'ne çok dikkat et... Bu konu üzerinde özenle çalış... Soluk görünen bu izi dikkatle araştır. Çok az belge bulacaksın, ama çok şaşırtıcı şeylerle de karşılaşacaksın... Ama unutma, bugünkü Akademi'mizin ve senin mesleğinin temeli oraya dayanmaktadır...

-“Ehl-i Hıref” Geleneğinin Üzerimize Yüklendiği Tasarım Mirası

Gerçekten, aradan geçen yıllarda Türk tasarım ve sanayi tarihinin kaynakları içinde Akademi gerçeğinin etkilerini ve ayrıntılarını araştırırken, Rıfki Hoca'nın bana tek bir cümle olarak verdiği bu mesajın önemini daha da iyi anladım. Üstelik kendisinin bu konuda yazmış olduğu kitapları ve araştırmaları büyük bir özenle ve çok yönlü olarak değerlendirdiğimde, Ehl-i Hıref kavramının Topkapı Sarayı'nın kurulması ile birlikte başlatılmış olan en önemli tasarım ve yönetim projelerinden birisi olduğunu gördüm.

Çünkü bu ekibin en ilginç görevi, devlet öncülüğünde çeşitli ürünlerin tasarlanması ve ilk prototiplerinin yaratılmasını kapsamaktaydı. Ve neredeyse her ürünün yaratılmasında, tıpkı bugünkü bir büyük üretim kuruluşunun, her türlü kimlik ürününü biçimlendiren “kalabalık bir tasarım merkezi” gibi çalışmış buldukları anlaşılmaktadır. Çünkü Mimar Sinan da, bu mimarî eserlerin içinde yeralan her türlü sanat işinin tasarım, yönetim ve üretimini gerçekleştiren “usta”lar da, Kanunî döneminde sayıları 3000 kişi dolaylarında olan bu “en üst” düzeydeki özel amaçlı çalışma grubunun kadrosu içinde bulunmaktaydı.

Unutmamak gerekir ki, bütün bu değerli çalışmalarına, ortaya çıkardıkları “kesin ürünleri”ne rağmen, eğer bu eski ustalar hakkındaki çok sınırlı ve soluk yazılı kaynaklar da

bulunmasaydı, yüzyıllar boyunca tasarlanıp hayata geçirilmiş bulunan herşey, bir anlamda yokolup gitmiş olacaktı.

Büyük Değişimin Simgesi Olarak Sanayi-Nefise Mekteb-i Alisi'nin Bile Kaybolan İzleri Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki çok büyük değişimin simgesi olarak kurulmuş bulunan Sanayi-i Nefise Mekteb-i Ali'si hakkında bile belge bulmakta zorluk çekiyoruz. Tek tük bulunabilenler de genellikle kurumun bazı resmî yazışmalarıdır. Bu yazışmalar arasında, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluş gerekçesinde şöyle denilmektedir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzlerce yıldan beri bütün eserlerini yaratmış bulunan Ehl-i Hiref nerededir?". Ve sonra da "Ülkenin bu türlü mimarlık, sanat ürünlerini yeniden canlandıracak, en iyi derecede yetiştirilmiş yeni bir Ehl-i Hiref kadrosunun yetiştirilmesi amacıyla Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulması gerektiği" yazılmaktadır.

İşte Rıfkı Hoca'nın özenle tanımlamak istediği buydu. Kendisi bu amaçla da çok değerli kitaplar yazmıştı. Yani, Fatih döneminde temelleri atılmış, en üst düzeydeki bir kurum, bu kez yeni ve modern bir yapı içinde yeniden ve en üst düzeyde geliştirilmiş bir başka kurum olarak resmîleşmekteydi.

Böyle büyük bir değişimin içinde yer alarak, bir anlamda herşeyi yeni baştan ve hiç kuşkusuz büyük zorlukları aşarak yaratmış olan kadrolar, acaba niçin bu önemli olayı kişisel yorumlarıyla bize aktarmadılar? Üstelik, her birisi birer öncü olan bu kişiler, hayata geçirilmiş çok önemli eserleri de mesleğimizin mirası olarak bize bıraktılar. Bunlardan bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Ama bu büyük değişimin yaşandığı yıllarda, hemen hemen hiçbirşey yazılı olarak kayıt edilmediği için, böyle önemli bir kurumu, bunu vareden kişileri ve bu kurumun bugünkü Türkiye açısından etkinliğini araştırabilmek için kılı kırk yarmak bile sonuç vermemektedir. Bir süre sonra, bu kaynaklara ulaşmak daha da zorlaşacaktır.

Kısacası, Sanayi-i Nefise'nin kuruluşundan bugüne kadar geçen süre bile, hakettiği biçimde, ayrıntılı ve tam olarak kayıt edilememiştir. Oysa bu süre içinde çok sayıda önemli değişimler yaşanmıştır. Ama artık sadece bazı şeyler hafızalarda kayıtlı kalmıştır. Peki biz bunları geleceğe nasıl taşıyacağız? Bizden sonrakiler nasıl taşıyacaklar?

Cumhuriyet Döneminde Yeniden Yüklenen Tasarım Mirasının Eserleri Var, Kayıtları Yok Cumhuriyet'in ilk günlerinden başlayarak gelişen tasarım ortamı, bütünüyle Akademikler'in başarılarıyla doludur. Büyük bir "yokluğun" içinde, mimariden sanatın bütün alanlarına kadar herşey tek tek ve büyük bir emekle yeniden "varedildi". Bütün bir ülkenin sanat ve tasarım ortamının ağır sorumluluğu yine Akademi'nin üzerindedir. Gerçekten bu küçük ölçekli kurumda şaşırtıcı ölçüde etkin sonuçlar tasarlanmış ve üretilmiştir. Çok şey başarılmıştır. Ama yine de çok az şey kaydedilmiştir.

Yıllar sonra o önemli günleri değerlendirmek isteyenler, ne yazık ki, yazılı olarak bırakılmış fazla bir "mesaj" bulamayacaklar ve büyük bir olasılıkla bu durumdan bizleri de sorumlu tutacaklardır. Tasarlanan ve üretilen bir ürününde tek başına ve yeterli bir "kayıt sistemi" olmadığını unutmamalıyız. En başarılı ürünlerin bile, üzerlerine yüklenmiş mesajları geleceğe ancak belirli bir ölçekte taşıyabilmekte olduğu artık açıkça bilinmektedir.

Üstelik bir tasarım kadar, onu tasarlayanın kendi kişisel mesajı da çok önemlidir. Bütün bunların ışığında, kendi kuşağımıza bakarsak, çok iyi bir kayıt düzeni kurmuş bulunduğumuzu söylemekte zorlanırsınız.

Yıllarca önce "grip olduğu için" yazılmış olan bir izin dilekçesini bile özel dosyalarda büyük bir özenle koruyan bir sisteme sahibiz. Buna da şükretmek gerekiyor. Hiç yoktan iyidir. Ama Kurumumuz'daki değerli ve büyük bir kadronun, büyük bir emekle, her yıl öğretimin gereği olarak ortaya çıkardığı, olağanüstü değerli tasarımları, ürünleri, eserleri ve mesajları koruyamayan bir sistemin içinde gibiyiz.

Yıllarca önce, "Dönem" isimli yayını yapabilmek için aynı gerekçeleri öne sürdüğümüzü çok iyi hatırlıyorum. Bir anlamda, yılda üç dönem ürün veren, ama bu değerli ürünleri bir kayıt sistemi içinde tutamayan bir yapıdan sıyrılmamız gerektiğine bugün daha çok inanmaktayım.

Akademi'nin Soluklaşan İzleri

Eskiden tarihi birilerinin yazdığını sanırdım. Daha sonra, ortaya çıkarılan eserlerin iyi birer iz olduklarını düşünürdüm. Ama bugün, bir tasarımcının yaşadığı deneyleri, görüşleri ve mesajları geleceğe bırakmasının en önemli görevlerden birisi olduğuna inanıyorum. Gelecekteki kuşaklar, bu üç değişik nitelikteki malzemeyi birleştirerek sonuçtaki gerçek ve anlamlı değerlendirmelerini, en zor ulaşılan arşivleri araştırmadan yapabilmelidirler.

Diğer yandan, bir bakıma "Akademi kuşağı"nın da yavaş yavaş soluklaşmaya başladığı günlerdeyiz. Bu açıdan, geleceğe bırakılacak bu kayıtların, sadece kurumların resmî tarihi olarak değil, bir geleneğin canlı kalmasını sağlayabilecek önemli mekânizmalardan birisi olduğuna inanıyorum.

Eski ve zengin tasarım geleneğimizin çok değerli birikimleri bulunduğuna hepimizin aynı ölçüde inandığına eminim. Ama bu geleneğin birikimlerinin geleceğe aktarılmasında da hepimize sorumluluklar düştüğüne de aynı derecede eminim.

Eski Ustalar, Mesajlarını Ürün Olarak Bıraktılar Ama ...

Akademi'nin ilk günlerinden bu yana, eski hocalarımız ve eski ustalarımız, çok değerli eserler ve tasarımları hayata geçirdiler ve bunları bir miras olarak bizlere bıraktılar. Ancak bu eserlerin belli bir süre sonra yokolacağını düşünselerdi, herhalde değerli mesajlarını başka bir biçime dönüştürerek geleceğe bırakmak isterlerdi.

Ama Akademi'nin kendi binası, oluşturduğu değerli arşivleri, eserleri, ürünleri de dahil olmak üzere, zamanın bir anda ve herşeyi ile siliniverdiğini görünce, böyle bir birikimi yok etmeye hakkımız olmadığını görmüşlerdi. Ama ne yazık ki, sonuçta, birikimler birbirini yeterince güçlendiremedi. Hocalarımız, kendi yaşam süreleri sonunda, ya da biraz daha iyi bir bakışla, daha uzunca bir süre daha hatıralarda kaldılar. Peki bütün bir ömür boyunca, hem de herbiri birer "öncü" olan bu kişilerin, herşeyi kendileri ile birlikte götürerek, bir anlamda tarihten silerek yoketmeye ne hakları vardı?

Gelecek Kuşak İçin Ortak Sorumluluğumuz: Ürünlerin ve Gelişimin Kayıtlarının Yapılmasına bir Örnek:

Celâl Esad Arseven Hoca'nın Son Günleri

Sanırım, 1965-66 yıllarıydı. Akademi'de asistandım. Bir gün Hocam Bülent Özer ve Doğan Hasol ile birlikte, Celâl Esad Arseven'in evine gittik. O tarihte sanırım 95 yaşındaydı. Yaşlılıktan ötürü, göz kapaklarını açık tutamadığı için, sabah kalkınca eşi Leman Hanım, birer parça seloteyle göz kapaklarını alnına bantlıyordu. Böylece Celâl Esad Hoca, o gün de "gözlerini açmış" oluyordu. Bu koşullar altında pırıl pırıl zekâsıyla günlük çalışmalarını sürdüren Celâl Esad Hoca, o yıllarda en önemli kitaplarını yayınlamıştı. Bir o kadar da hazırlığı vardı.

Ancak diğer yandan, ellerini ve gözlerini de çok fazla hareket ettiremediği için koltuğunun koluğu üzerine yerleştirilen küçük bir kağıt üzerine küçük bir kalemle yazı yazıyor ya da çizim yapıyordu. O günlerde kullandığı kağıtlar 10x10 cm'e kadar ufalmıştı.

Bir bakıma içi rahat gibi görülüyordu. Bir başka gün kendisiyle konuşurken söylediklerinden, çok genç bir asistan olarak bana bir mesaj vermek istediğini hissettim. Şöyle demişti:

-Evlad, çok uzun yaşadım. Çok şey gördüm. Boş kutulara doldurarak biriktirdiğim kart-postallar bile çok büyük sayılara ulaştı. Akademi'de, hayatta, her alanda, bu birikimimi gençlere aktarmaya uğraştım. Ama hayat öyle hızlı ki, yanımda yetişenler tam öğrenecek ve yükü üzerlerine alarak eser vermeye devam edeceklerken hepsi ölüverdiler. Çok uzun bir süre içindeki birikimlerimi bir türlü tam olarak aktaramamanın sıkıntısını yaşıyorum.

Daha sonra bize kitaplarını hazırladığı çok sistemli ve zengin arşivi ile çalışma odasını göstermiş ve çalışma biçimini de anlatmıştı. Kısa bir süre sonra Celâl Esad Arseven'i kaybettik. Bu konuşmayı dinlemiş birisi olarak çok üzülmüştüm. Çünkü biliyordum ki, kolay kolay elde edilemeyecek çok değerli bir birikimi vardı. Evindeki çok değerli arşivi Akademi'ye getirildi. Ama biliyordum ki, bence en önemlisini getirememiştik; Akademi'deki rafların üzerinde, Celâl Esad Arseven Hocamız için herhalde çok büyük anlam taşıyabilecek, inanılmaz zenginlikte bir arşiv ve birikim vardı. Ama bütün bunlar artık bir daha anlamlandırılmayacak kadar "sessiz"di.

Fakültemiz'in Genç Kuşağı, En Değerli Kaynaklarını Elden Geldiği Kadar Yazılı Olarak da Geleceğe Bırakmalıdır

Yukarıda sıraladığım çok yalın gerçekleri, herkesin çok iyi bildiğine inanıyorum. Ancak, bütün bunların yapılması gerektiğine inanan bir genç kuşağın desteklenmesi gerektiğine daha da çok inanıyorum. Fakültemiz'in bu yöndeki yayın girişimini desteklemek ve canlı tutmak hepimizin görevidir.

Yazılı kayıt bırakmak sadece bir şey yazmak değildir. "Yapmak", "bilmek", "yapabilmek" ve "geleceğe mesaj bırakma"nın, birbirini tamamlaması ve desteklenmesi gereken "doğrular" olduğu gerçeğini bir kez de ben söylemek istiyorum. Hepsi bundan ibarettir!

Prof. Önder KÜÇÜKERMEN